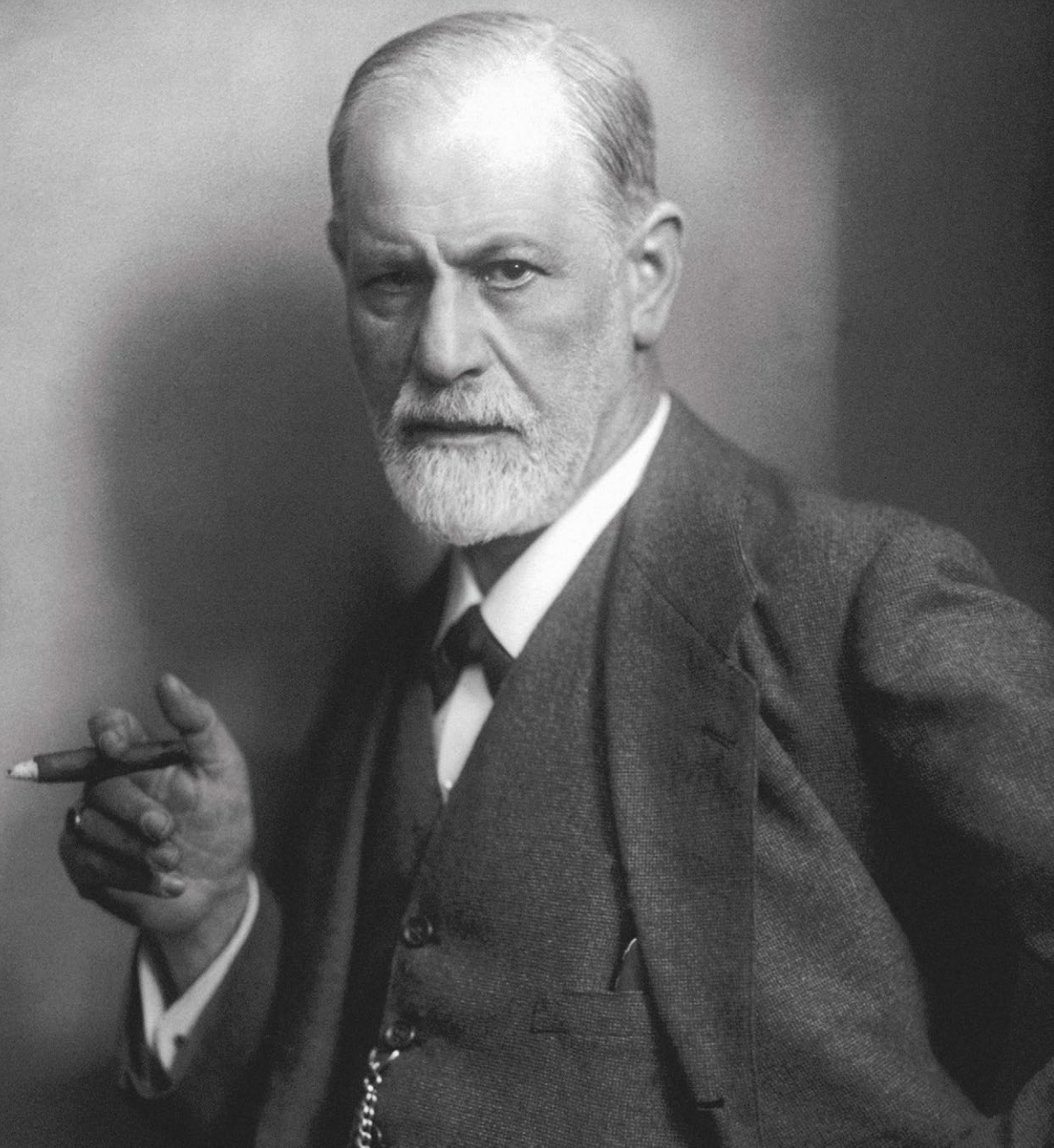

MILOŠ KUČERA **PUD U FREUDA**

KAROLINUM

Pud u Freuda

Miloš Kučera

Recenzovali:

doc. PhDr. Jiří Růžička, Ph.D.

PhDr. Jiří Tyl

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Redakce Václav Hozman

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2017

© Miloš Kučera, 2017

ISBN 978-80-246-3466-1

ISBN 978-80-246-3520-0 (online : pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2017

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Úvod: „Četba“ Freuda	7
<hr/>	
První přiblížení	13
Pud v obecném povědomí	13
Několik slovníkových souvislostí	20
Tři pojednání k teorii sexuality (Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie) (1905-1924)	26
K zavedení narcismu (Zur Einführung des Narzißmus) (1914)	91
Pudy a jejich osudy (Triebe und Triebchicksale) (1915)	121
Vytěsnění (Die Verdrängung) (1915)	154
Mimo princip libosti (Jenseits des Lustprinzips) (1920)	173
Komentovaný překlad <i>Jenseits</i>	179
Sled argumentace v <i>Jenseits</i>	231
Témata <i>Jenseits</i>	238
Ekonomický problém masochismu (Das ökonomische Problem des Masochismus) (1924)	252
Já a Ono (Das Ich und das Es) (1923)	267
Zabrzdnění, symptom a úzkost (Hemmung, Symptom und Angst) (1926)	310
Davová psychologie a analýza Já (Massenpsychologie und Ich-Analyse) (1921)	368
Identifikace a pud	412
Vytěsněný text	419
Koncept psychologie (Entwurf einer Psychologie) (1895)	422
Vývoj pudu u Freuda	467
Trocha „necítění se“ v kultuře	492
Dvě aplikace	500
Analýza hry „Baba“	501
Pop-panteon školáků	506
<hr/>	
Summary	526
Literatura	529

ÚVOD: „ČETBA“ FREUDA

Chci dokázat, že přečtení několika původních textů Freuda (kdyby v němčině, bylo by to ideální) musí zájemci o psychoanalýzu (studentovi, ale i profesionálovi zejména z oblasti společenských věd) přinést poznání nesrovnatelné se čtením jakkoli zdařilých resumé. Jich lze jistě použít k nějaké zkoušce, dotazující se po definicích, ale nedosáhne se jimi pochopení, „plné intence“. Eventuální resumé si člověk musí udělat sám, pokud to vůbec lze a pokud je to vůbec nutné. Cílem by mělo být spíš pochopit, jak Freud přemýšlel: na jaký rozpor nebo nedostatek svých předchozích textů reagoval, když nově zavedl ten či onen pojem, proč ho zas třeba nahradil...

Nenajdeme k podobnému úkolu výzvu v samém pojetí psychoanalýzy?: *„Slyšeli jsme častokrát zastávat požadavek, že věda má být vybudována na jasných a jasně definovaných základních pojmech. Ve skutečnosti nezačíná žádná věda takovými definicemi, ani ty nejexaktnější ne. Správný začátek vědecké činnosti spočívá naopak v popisu jevů, jež jsou pak dál seskupeny do skupin, uspořádány a uvedeny do souvislostí. Již při popisu se není možné vyhnout tomu, že se na příslušný materiál uplatní jisté abstraktní ideje, které si člověk odněkud přináší, jistě ne pouze z té nové zkušenosti. Ještě nepostradatelnější jsou takové ideje – pozdější základní pojmy té vědy – při dalším zpracování látky. Musejí se zpočátku vyznačovat jistou mírou neurčitosti; o nějakém jasném vyznačení jejich obsahu nemůže být řeč. Dokud se nacházejí v tomto stavu, dorozumívají se lidé o jejich významu opakovaným poukazem na ze zkušenosti získaný materiál, z něhož se zdají být přejaty, který je jim však ve skutečnosti podrživen. Mají tedy přísně vzato charakter konvencí, přičemž ale všechno záleží na tom, že přece jenom nejsou zvoleny libovolně, nýbrž jsou určeny významnými vztahy k empirické látce, o nichž se domníváme, že jsme je uhodli ještě dříve, než je můžeme rozpoznat a dokázat. Teprve po důkladnějším prozkoumání příslušné oblasti jevů můžeme také jasněji pochopit jejich základní vědecké pojmy a průběžně je pozměňovat tak, že se stanou ve velkém rozsahu použitelnými a přitom veskrze bezrozpornými. Potom může být také na čas spoutat je do definic. Pokrok poznání však také netrpí žádnou ustrnulostí definic“ (Osudy, s. 189).¹*

Nezní to nějak známě, neslyšeli jsme už, či dokonce nezažili jsme už něco podobného? Nuže, je to formulace „grounded theory“ jak od Glasera a Straus-

1 Pro naše téma se hodí i bezprostřední pokračování: *„Takovýmto konvenčním, prozatím ještě dosti nejasným základním pojmem, jež však v psychologii nemůžeme postrádat, je pojem **puďu**“ (tamtéž).*

se, vlastně celého kvalitativního výzkumu s jeho kyvadlovým pohybem analytické indukce mezi daty a teorií, přičemž (což je důležité) nemůže být ani první pozorování „čisté“: to je naopak „theory laden“, prováděné v určité teoretické optice, která je nezbytná (jak ostatně učí i jiná teorie interpretace, hermeneutika).

Vlastně chci podobný přístup zopakovat i při této sázce, že je lepší si přečíst *Freuda* než číst o *Freudovi*. Vybraná série jeho děl představuje korpus dat, postupně se rozšiřující: postupuji v zásadě podle chronologie, podle které by asi postupoval průměrně inteligentní akademik s průměrnou životní zkušeností a lidoznalectvím (též s určitou, ale nepřilíš rozsáhlou poradenskou a terapeutickou praxí), který se snaží číst poctivě pro sebe, pro svůj zisk. To jest, na začátku toho ještě moc nevím a postupně se orientuji. Tak tomu i v mém případě doopravdy bylo (Freuda jsem trochu znal, ale moc jsem mu nerozuměl). Samozřejmě, všechny rozbory či záznamy myšlenek z četby nejsou úplně „autentické“: po dočtení série jsem se vracel k některým bodům proti proudu, k průběžným prvotním interpretacím. Nicméně i v těchto případech má přednost daný text, a ne jeho pozdější transformace v dalším Freudově díle.

K předělávkám „autentické“ série komentářů mě donutila i blahodárná a současně zničující okolnost, že jsem četbu Freuda prováděl v několika letech za sebou pro studenty psychologie. Každý rok vystoupily další body textů, a já musel zase přepisovat dosavadní rukopis. Cílem kurzu bylo, aby se studenti aspoň jedenkrát za studium dotkli nějakého textu, který by byl sofistikovanější než učebnicové kompilace i než běžné současné časopisecké články s jejich šablonou: abstrakt, úvod, začlenění do vybrané literatury, popis vzorku a metody, výsledky a diskuse. I když nejsem z této výuky pomocí čtení a výuky samého čtení zklamán, stávalo se, že si někteří studenti raději sehnali cizí komentáře, než aby demonstrovali vlastní znalost míst textu a jejich provázání (což byl ke zkoušce jediný požadavek).

Úpadek normálního solidního čtení je asi velký, a nejen u studentů. Nebo u nás možná ani pěstováno nebývá. Rozhodl jsem se v předkládané knize re-aktivovat svoje středoškolské návyky z francouzského lycea a přiblížit způsob zacházení s Freudem tomu, co by se dalo nazvat „analyse de texte“, byť velmi silně zrychlenou (sama analýza třeba *Tři pojednání* by si zasloužila tlustou knihu) – proto jsem se rozhodl dát přednost skromnějšímu výrazu „četba“.

Omezují se při ní pouze na Freudovy texty a vždy hlavně na ten rozebíraný; v celé této určité simulaci² naivního čtení záměrně nepoužívám žádné komentáře k žádným jiným oborům, žádné srovnání s jinými autory,

2 Viz výše, že jsem se přece jen vracel.

žádné odkazy mimo (až na výjimky), pokud to není na lidoznalectví nebo na známé kulturní momenty (vtipy, filmy, lidová řeč nebo zkušenost většiny z nás se zacházením s počítačem). Představuji si čtenáře sedícího jako já nad textem a na pomoc majícího pouze vynikající *Vocabulaire de la psychanalyse* Laplanche a Pontalise z roku 1967 (kdo neumí francouzsky, může použít slovenský překlad): ani ne tak pro interpretace, jako pro osvětlující informace, když se třeba v textu samém nevysvětluje. Ideálně, když se čtenáři český překlad nezdá, stáhne si z projektu Gutenberg německý originál a hledá vysvětlení.

Čtenářský postoj je takový, že se nesnažím non-explicitní místa přejít, ale naopak právě je vyzdvihnout, upozornit na ně, i když je sám autor, Freud, mohl stylizovat do samozřejmě znějící podoby. Tam, kde narazím na podobnou zvláštnost, to nepovažuji za nedostatek, ale snažím se ji číst pozitivně: co když má nějaké racionále, které zde nemohlo být rozvedeno (ale muselo být uvedeno, třeba pro okruh zasvěcenějších osob)? Není to jenom všeobecný princip, jak se mají číst všechny texty světa. U Freuda je proto specifický důvod: texty tohoto génia jsou *inspirované*, tj. drží pohromadě i pod úrovní toho, co je napsáno *zjevně*.

Je samozřejmé, že moje navrhovaná četba není přitom náběhem k žádné *psychobiografii* tvůrce.

Připoutaností k původnímu textu a ignorováním jeho blízkosti jiným myšlenkovým proudům (s výjimkou lidoznalectví a běžné lidské zkušenosti) se toto čtení liší i od čtení *filozofického*, jak ho v Česku uskutečňují pro Lacana a částečně i pro Freuda zejména Josef Fulka a Jiří Pechar. Nesnažím se v rámci dějin myšlení srovnat jedny myšlenky s jinými myšlenkami – chci naopak najít, jakou životní zkušenost daná myšlenka vystihuje, jaké by se aspoň mohla podobat. (Proto třeba tvrdím, že pud se podobá hře, *game*. Nebo že žvýkačka je ideální objekt orálního pudu: nejí se. Nebo že, v téže intenci, *normální je kouřit*, nikoli nekouřit, alespoň podle Freudovy koncepce téhož pudu.)

Nemyslím si (a ani to nebylo mou ambicí), že jsem při své ukázce dospěl k nějakým převratným poznatkům v objektivním smyslu (které by třeba nezazněly v textech, specializovaných na Freudovo určité dílo nebo pojem), ale k revizi toho, čemu se někdy říká „záložkové“ vědomosti, jsem podstatně přispět chtěl. Srovnání se speciálními interpretacemi Freuda zde ostatně ani provádět nemohu: jednak by to bylo neúnosné, jednak bych tím popřel onu výchozí sázku: že je efektivnější číst původní text. Subjektivně mám chvílemi pocit, že psychoanalýze rozumím víc či jinak než předtím, a že možná také rozumím víc „návratu k Freudovi“, který provedl svého času J. Lacan (ani k Lacanovi však souvislosti nenastoluji).

TECHNICKÉ ZVLÁŠTNOSTI

Z pracovního charakteru celého podniku vyplývá několik jeho zvláštností.

Jednak je to poměrně uvolněná a expresivní dikce, která se mi osvědčila při četbě pro studenty. Používám během ní také co nejvíce přibližujících přirovnání, převážně z kontextů *mimo* psychoanalýzu a psychologii.

Dále je to kreslení schémat, jež nemají mít hodnotu jen didaktickou, ale i „překladovou“ (do jiného média), a tím kontrolní: vznešenost slov obecně a zvláště, když se píše o významném autorovi, zakrývá často nedomyšlenost, zatímco tupá a zjednodušující schémata tlačí ke konsekvenci. Využíval jich ostatně i Freud (např. v *Já a Ono* a v *Davu*).

Hlavní texty uvádím v českém překladu. **Tučně** nicméně uvádím důležité a výmluvné termíny v němčině, s tím, že by se čtenáři mohly někdy hodit (např. v diskusi na mezinárodní úrovni), případně ho podnítit k tomu, aby si Freuda přečetl v jeho rodném jazyce. Má to i estetický důvod, mně samému nejasný: prostě se mi líbí, že německé výrazy evokují atmosféru uvažování v tomto tak přesně rozlišujícím jazyce a svým dílem přispívají k dotvoření atmosféry pracovního či studijního.

Delší německé citace uvádím proto, aby měl čtenář průběh textu relativně k dispozici, a také na místech, kde bylo třeba existující překlad opravit.³ To bylo bohužel třeba dost často, a možná jsem si některých dalších chyb nevšiml. Týká se to hlavně textů z dílny Miloše Kopala pro *Sebrané spisy* (tento název dál jako SP), vydávané v Psychoanalytickém nakladatelství po roce 1989, ve spěchu jistě chvályhodném. Současně tato edice představuje překlad kanonických *Gesammelte Werke* (dál jako GW)⁴ a já a můj fiktivní čtenář z ní chceme vycházet.

Za situace, kdy se záměrně opírám jen o několik Freudových textů, se mi ukázaly obvyklé bibliografické odkazy typu *Freud, 1998, s. 62* nebo odkazy v delší verzi pod čarou nefunkční a rozhodl jsem se pro pracovní, slang připomínající verze, někdy se zkratkou názvu.

HLAVNÍ ZKOUMANÁ DÍLA

Rozebírám, čteme společně tyto texty Sigmunda Freuda (uvádím podle pořadí v textu):

Tři pojednání k teorii sexuality (Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie, 1905–1924). In SP 5, 2000, s. 28–122. Alias *Tři pojednání*.

3 Obecně, pokud dělám svou vsuvku do jakékoli citace, je umístěna v /ležatých/ závorkách.

4 Což mj. znamená, že jednotlivé svazky SP obsahují stejné texty jako stejné číslované svazky GW.

- K zavedení narcismu* (Zur Einführung des Narzißmus, 1914). In SP 10, 2002, s. 127–151. Alias *Narcismus*.
- Pudy a jejich osudy* (Triebe und Triebchicksale, 1915). In: SP 10, 2002, s. 187–206. Alias *Osudy*.
- Vytěsnění* (Die Verdrängung, 1915). In SP 10, 2002, s. 219–230.
- Mimo princip slasti* (Jenseits des Lustprinzips, 1920). In SP 13, 1998, s. 7–58. Místo něho jsem zde však provedl překlad nový, pracovní, pod názvem *Mimo princip libosti*, doplnil ho původnímu německými termíny a též anglickými termíny ze Stracheyho *Standard Edition* a mým komentářem. Citace z *Jenseits* v jiných místech knihy tedy pocházejí z tohoto mého překladu. Alias *Jenseits*.
- Ekonomický problém masochismu* (Das ökonomische Problem des Masochismus, 1924). In SP 13, 1998, s. 295–306. Alias *Masochismus*.
- Já a Ono* (Das Ich und das Es, 1923). In SP 13, 1998, s. 189–230.
- Zabrzdnění, symptom a úzkost* (Hemmung, Symptom und Angst, 1926). In SP 14, s. 95–164. Alias *Hemmung*.
- Davová psychologie a analýza Já* (Massenpsychologie und Ich-Analyse, 1921). In SP 13, 1998, s. 59–128. Alias *Dav*.⁵

Kromě toho jsem přeložil (opět do studijní podoby, s německými termíny v závorkách) první dva díly Freudova rukopisu *Entwurf einer Psychologie* (Koncept psychologie z r. 1895). Ten tvořil součást dopisů W. Fließovi a nevstoupil do GW (tedy ani do SP). Dosud u nás nevyšel⁶, ale ve freudovském bádání je některými autory pokládán za zásadní: jeho matrice podle mě vede od doby vzniku až do chronologicky poslední probírané práce, do *Hemmung*. Komentuji ho stejně jako ostatní texty, ale už systematicky nedokazuji, v čem se jako zmíněná matrice transformoval, co z něj bylo opuštěno a co zachováno. Jde o překlad z Freud, S. *Aus den Anfängen der Psychoanalyse. Briefe an Wilhelm Fließ. Abhandlungen und Notizen aus den Jahren 1887–1902*. Frankfurt am Main: Fischer Verlag, 1975. Alias *Entwurf*.

Při používání *Vocabulaire de la psychoanalyse* J. Laplanche a J.-B. Pontalise uvádím dané heslo a zkratku LP.

5 Jak je vidět, pořadí se zde odchyluje od chronologie Freudovy tvorby: je tomu tak proto, že *Dav* je královská práce k pojmu *identifikace*, který jsem chtěl porovnat na závěr s pojmem *pudu*. Viz níže.

6 V anglické verzi je znám pod názvem *A Project for a Scientific Psychology*.

OBSAHOVÁ OSA

Obsahová osa je už výsledkem určitého předběžného čtení Freuda a programového přístupu k němu – četba či analýza textu není tedy tak nevinná. Nemohu z řady důvodů vysvětlovat celé Freudovo dílo, ale vybral jsem si na základě dosavadní zkušenosti určité hledisko. Samozřejmě, je to hledisko **puđu**, obsaženého v titulu. Postupem času jsem došel k přesvědčení, že to je pojem, který odlišuje freudismus od ostatních myšlenkových proudů. Že mj. představuje kanál, jak koncipovat infantilní zkušenost jako působící v dospělejší aktuální komunikaci a jednání, a tím jim dodat ještě něco nad běžně chápanou latenci či implicitnost, nad čtení mezi řádky či v podtextu: musí se jít ke třetí rovině.⁷

V knize *Formy citů: Lacanovská teorie* (Karolinum 2008) jsem se bez pojmu puđu ještě částečně obešel: suploval mi ho spíše jen zmíněný než aplikovaný Lacanův objekt a a „jouissance“, homofonicky překládaná jako „žůžo“. V knize *Dětské hry – games* (společně s M. Klusákem; Karolinum 2010) se mi puđu už vnuly: zatímco v knize o citech byly poměrně skryté (s výjimkou tzv. vln, podobných hrám), v knize o hrách jsem zažil jejich veletrh v plenéru, matějskou pouť. Současně se mi tam ukázalo, že se vztahy mezi hráči liší od běžných vztahů ve „vážném“ kontextu, že jsou privilegované, vyňaté z běžných pravidel – nakonec pravidel čeho? No asi hlavně **identifikace**, pokud pod ni můžeme zařadit to, jaký by člověk chtěl být nebo vypadat, aby se tím k někomu přihlásil, aby získal někoho uznání.

Identifikace se mi tak stala protikladem puđu. Tím spíše, když jsem začal uvažovat, jestli to není právě tento instrument, jímž je možno pud z psychoanalýzy vykastrovat, aby se pak dala snadno domestikovat v psychologii obecné, sociální a vývojové a v ostatních společenských vědách. Jak uvidíme, není to tak jednoduché: dělá to vlastně nějak i Freud, právě s kastrací úzkostí (během Oidipa), kdy identifikaci zavádí, když se subjekt zřekne zmocnění se objektu. To zazní plně až v *Já a Ono*.

Sám rozpor puđu vs. identifikace se mi ale ukázal hned, už ve *Třech pojednáních*, když Freud uvažuje nad pudem jako takovým (tedy vlastně nad jeho tzv. cílem) vs. právě nad obsazením či volbou objektu (osoby), nad „smyslným“ vs. „něžným proudem“ (tento druhý obsahuje identifikační a idealizující motivy obdivu a úcty). Freud zde také probírá rozdíl mezi milostnou volbou typu opěrného vs. typu narcistního, přičemž tato druhá volba je ryze identifikační, ale dál záhadně zůstává láskou, ne identifikací... Dospěl jsem tedy už hned na začátku k jistotě, že protiklad puđu vs. identifikace je nosný, ale současně složitý.

7 Asi jako při výkladu snů: máme manifestní obsah, stvořený z denních zbytků, ale podle nějak trvajících infantilních (ne podle jakéhokoli dospělého obsahu), nějak sexuálního nebo sexualizovaného přání.

PRVNÍ PŘIBLÍŽENÍ

Probereme *pud* nejprve v běžných konotacích, které s ním bývají spojeny a s nimiž nemusíme vždy souhlasit⁸; připojuji též *některé* diseminace do sociální vědy, započaté už Freudovými pracemi o civilizaci a kultuře (vybírám z více možností „aplikace“ či „ohlasu“).

Pak následuje oficiální definice pudu a okruh termínů, do něhož patří, a to podle autoritativního slovníku Laplanche a Pontalise (LP).

Ani jedno ještě nepředstavuje četbu Freuda v pravém slova smyslu, ta začíná až s *Třemi pojednáními*.

PUD V OBEČNÉM POVĚDOMÍ

V obecném povědomí bývá pud asociován s temnou hloubkou, s hloubkou nevědomí – všichni cítí, že **Trieb** patří spíše k nevědomí a k Ono než k vědomí a k Já nebo k Nadjá. Podobným sémantémem je jeho jakási primitivnost až zvířecost, či přinejmenším biologičnost a tělesnost, vyjadřující organismus. Díky tomu je pud považován i za motivaci, tj. za pohnutku s její energií a naléháním: *Der Trieb treibt*, pud pudí, žene.

Já a Nadjá by pak měly toto zvířecké nějak kanalizovat a kultivovat, to satyrské nechat porazit Apollónem, přivést ty pazvuky k písni či aspoň k řeči. Pud je tak předmětem převychovy, disciplinace a potlačení (represe) společností⁹, tedy dospělými; sám patří ontogeneticky k dětské, infantilní oblasti (a fylogeneticky k prehistorii či primitivním fázím lidského rodu). Při tom se tuší, že tato danost je nějak erotická či sexuální: koneckonců, nejznámější je sexuální pud a jeho jméno *libido*. Ale libido u dítěte? Jak by dítě mohlo sexualitu slušně zvládnout? Vždyť není ani psychicky, ani fyzicky vyspělé. Dostáváme tak rys nějakého sprostáctví a až perverze pudu, jeho umístění mimo genitalitu normálního dospělého koitu.

8 Neprovedl jsem speciální sondu na toto téma a jen využívám svých náhodných zážitků. Úprava a zpřesnění představ o pudu je vlastně hlavním cílem knihy.

9 Jak ukážeme v této partii níže, jednak sublimace pudů a jednak jejich potlačení, obojí vlivem společnosti, představuje hlavní bránu, kterou pud vchází do společenských věd.

Převýchova této zvrhlosti je ale možná marná: ono to stejně vždycky vyleze, ať se nositel přebarvuje nátěrem kulturnosti jak libo. Tím je jakoby věrný sám sobě, své konstituci či své osudové zátěži (ale současně se jen opakuje, není schopen se změnit).

Jakým zavedeným pojmům z *folk psychology* nebo i z psychologie jako oboru podobné sémantické příznaky odpovídají? Sama energie pudu jako kvantita (jeho **Drang**) odkazuje téměř k *temperamentu*, k vitalitě a „drajvu“¹⁰ osoby, případně, už se specifikací na libido a na milostný život, k sexuálnímu apetýtu.

Při zacházení s touto energií, při jejím (kvalitativním) vztažení na určitou tělesnou zónu a při jejím fungování jako modelu¹¹ pro ostatní chování se už dostáváme k *charakteru*. Zejména tzv. anální charakter, se svou konfigurací povahových vlastností *pořádnost* – *šetrnost* – *umíněnost*, patrně pronikl, alespoň v některých zemích, do obecného povědomí.¹² Pud jako libido kvalitativněji a opět v aplikaci na milostný život pak vede u Freuda (*O libidinozních typech*, SP 14, s. 397–400) k rozlišování typů erotického (má rád lásku a hlavně být milován), nutkavého (spíš než ztráty lásky se bojí svědomí) a narcistického (je zaměřen pudově na sebe, na tzv. sebezáchovu více než na sexualitu lásky; v lásce raději miluje sám).

Poměrně známá je představa tělesné zóny jakožto *erogenní*, která zjevně nemusí být jen ta genitální (viz též zmínku o perverznosti výše) – na jedné straně má být libido sexuální, na straně druhé může být umístěno všude možně. O podobném kolování a přemísťování vzrušení se podle mých zkušeností také často ví. Někdy se ví i o tom, že tzv. psychosomatické poruchy mohou být do určité míry pojaty jako nevhodná, pudová *erotizace fyziologické funkce*.

Jestliže se vrátíme k linii volby a preferencí, pud se nám dostane do psychologické oblasti *zájmů*: zde vystupuje jako tzv. vnitřní motivace (na rozdíl od vnější, nějak účelové, non-autentické), jejíž zásluhou práce baví a jde pěkně od ruky. Ať už prapodivná monománie, soukromý koníček nebo vysoce hodnocené umělecké a vědecké dílo či sportovní výkon, pohybujeme se vždy v oblasti individuálního *talentu* a více či méně společenské sublimace pudu. To je i v souladu s představou o brzkém, infantilním a pre-oidipuském zrodu některých talentů; proto může někdy představovat povolání s obsaženým pudem splnění dětského přání.

10 *Drive* má ostatně být tím vhodnějším překladem **Trieb**, než Stracheyem používaný *instinct*. Alespoň to tvrdí většina lacanovců.

11 Freud hovoří o sexualitě jako „předobrazu“ ostatního jedincova chování („Kulturní“ sexuální morálka a moderní nervozita, SP 7, s. 126 a 127).

12 Freud ho zavedl článkem *Charakter a anální erotika* (SP 7, s. 159–165).

Otázka *sublimace* je současně tou, jež vzbuzuje vůči učení o pudech hodně odporů. Na jedné straně veřejnost připouští třeba u umělce nutnost inspirace či „nabití“ v různých podobách: buď aktuálním milostným zážitkem, nebo regresí do dětství s jeho nezodpovědnou hravostí (v obou případech jako by došlo k nějakému „omlazení“ či přinejmenším k uvolnění, k des-inhibici, a k transgresi nějakých zábran či zákazů). Na druhé straně se obtížně snáší, že by u takových výtvorů šlo *jen o sublimaci pudu*: to se považuje za psychoanalytický redukcionismus. A to vzhledem k realizovanému dílu, které má svůj vlastní obrovský kontext, a také vzhledem k tvůrci či aktérovi, jenž jako by byl pojat jen ve své prehistorické infantilnosti, bez započítání všeho svého pozdějšího vývoje do zralosti.

Ale v obojím případě jde možná o kritickou reakci, podobnou té z pozice ušlechtilého mistra, pána svých vášní, do které se tak rádi někdy stylizují učitelé před svými studenty. (Řeč vyšších hodnot: co může být více moudrého a méně důvěryhodného?)

Proti redukcionismu je zaměřena i výčitka *pansexualismu*. Toho jsme se již dotkli, neboť (podobně jako psychosomatika) přepokládá přechod sexuálního impulsu do non-sexuální sféry, zde jako neoprávněnou explanaci všeho tímto impulsem. Pro takový anální charakter, zmíněný výše, by mohl být pansexualismus formulován dvakrát: zaprvé, proč vůbec mluvit o anální erotice (to už by ale část lidí v současnosti asi uznala), zadruhé, jak se smířit s tím, že by se charakter a jeho morální rysy mohly vyjádřit v řeči dvou otvorů, toho konečníku a toho nočníku?

Více či méně odmítané (ale díky tomu přece jen trochu známé) texty o sublimacích, o tom úspěšném, ba komerčním osudu pudů, patří už aspoň částečně mimo kliniku či terapii, do oblasti, jíž se někdy říká „aplikovaná psychoanalýza“. Patří sem ovšem i úvahy o nižší slasti sublimace ve srovnání s původní syrovější podobou a o osudech pudů při jejich jiném ovlivnění, při potlačení bez náhrady a při vytěsnění. Tato oblast „aplikace“ psychoanalýzy byla otevřena jejím zakladatelem samým zejména v textech jako „*Kulturní sexuální morálka a moderní nervozita* (1908), *Budoucnost jedné iluze* (1927), *Aktuální poznámky o válce a smrti* (1915) plus *Proč válka* (1933), dále *Pocit stísněnosti v kultuře* (1930).

I když se jedná o díla s velkým ohlasem (platí to zejména pro *Stísněnost, Das Unbehagen in der Kultur*), nejsou v rovině tematizace a konceptualizace pudu jako takového vždycky příliš zřetelná (někdy se v nich ovšem objevují nenápadné, ale téměř metapsychologické úvahy.)

Nejranější „*Kulturní morálka*“ (SP 7, s. 111–131) je pendantem k *Třem pojednáním k teorii sexuality* (1905) v rovině nyní už ne vývojové a klinické psychologie, ale sociologie a antropologie soudobé evropské kultury. Morálka kontinence (sex jen v manželství a i zde jen v souvislostech plození, protože antikoncepce existuje pouze ta rušivá) kromě toho, že vede k impotenci

a k frigiditě, podporuje ještě inverzi (homosexualitu) a perverze, a při úspěšném potlačení pudu (při úspěšném odmítnutí zmíněných úchylek) způsobuje neurózy a deformace charakteru: energie, uspořená z non-realizace pudu, se nijak nevyplácí. Zůstává sice cesta sublimace s její schopností přesouvat pudový cíl mimo sexualitu, ale to má své meze, asi jako když se přeměňuje teplo v mechanickou práci u strojů (Freudova metafora ze s. 118).

Reakcí v nejprůmějšší linii na tuto stať bylo rozporné dílo Wilhelma Reicha, zpočátku ještě uvnitř psychoanalýzy, později mimo ni v kosmologické teorii *orgonu* (viz např. *Funkci orgasmu*, překlad do češtiny 1993). Přímost spočívá v tom, že Reich, stejně jako Freud v „*Kulturní“ morálce*, nařiká nad malou frekvencí normálního koitu. Úvahy o vztazích mezi druhy sexuálních pudů, ani o vztazích pudů sexuálních a non-sexuálních, ani o vztazích pudů k jiným psychickým pojmům, zejména k instanci jáského ideálu či Nadjá, jenž by měl pudy potlačovat, zde ale *nakonec* nemají místo: tyto vnitřní jsou nahrazeny vnější represí ze strany společnosti třídní, fašistické a stalinistické¹³, které brání nápravě. Takový Herbert Marcuse si sice sociologické stránky Reicha cení, ale pokud je tato sociologie stále víc vztahována k tomu, nakolik dovoluje tak simplistní řešení jako realizace dostatečného množství orgasmů, musí i ona upadat. Reichovy představy o elektrické energii vznikající frikcí při styku jsou opravdu redukcionistické.

Freudovo pojetí pudy vs. společenská regulace se vyvíjelo jinak. *Budoucnost jedné iluze* (SP 14, s. 255–294) je věnována kritice náboženství. Autor zde sice vyčítá tehdejší pedagogice její program „*zpoždování sexuálního vývoje a předčasnost náboženského ovlivnění*“ (s. 287), ale o první bod, sexuální práva dětí, se nestará, jak to činil Reich, nýbrž se věnuje druhému bodu, možnosti nahradit náboženství jako iluzi racionalitou, intelektem.

Teorie pudů se zde ale nijak podrobně nerozpracovává. Snad jen tím, že pudy jsou přiřazeny na opačnou stranu než intelekt, k dětské neuróze, chápané ještě jinak, teď už ne individuálně: náboženství je kolektivní neurózou společnosti (speciálně neurózou nutkavou čili obsedantní), jež se pomalu dostává ze svého infantilního stadia. Pudy jsou sem připoutány pomocí představy o zákazu myšlení (zejména zkoumání sexuality, zakazované při výchově dívkám), o iluzi diktované přáním a blízké tak bludu, o úzkosti z bezmoci, o Bohu jako projekci otcovské figury, tedy spíše představami o reakcích na pudový náboj než o pudech samých.

Dva texty o válce dělí téměř dvě desetítky let, ale nedělí je žádná podstatná oprava (což není kritika, ale obdiv k autorově anticipaci). *Aktuální poznámky*

13 Reich je počítán k pionýrům tzv. freudo-marxismu. Viz např. jeho *The Sexual Revolution* (1935 německy, v angličtině od 1951, u mě 1972), titul, jenž se stal i heslem americké mládeže.

o válce a smrti (SP 10, s. 277–302) probírají nejprve zklamání z etického úpadku chování za války – ale ten by neměl být tak velký, protože předchozí potlačení agresivních pudů spočívalo víc v „*kulturním pokrytectví*“ než v „*kulturní způsobilosti*“ (s. 287). Dalším bodem, sugerovaným válkou, je narušení moderního vztahu ke smrti – válka by nás mohla vést k jakési regresi, připomínající pračlověka či divocha. Freud zde ale netvrdí, že by se měl dát volný průchod sklonu zabíjet (být dát svůj život všanc a podstupovat riziko jeho ztráty považuje za cenný moment jakési vážnosti, opravdovosti života). Na druhé straně, při odmítání návratu zpět podobně jako už dříve pochybuje, že všechno jde sublimovat a obejít se bez pudových zážitků v jejich syrovosti. Každopádně pléduje, abychom smrt v pojetí našeho nevědomí racionálně, kriticky či vědomě uchopili se vši pudovosti (např. nepřátelskosti), místo abychom ji iracionálně zastírali, opět jak v prvním bodu, „*nad úrovní, odpovídající našemu stavu*“ (s. 300): zapomenout jak na smrt.

Jinak jsou *Poznámky* antropologickým a historickým pendantem k druhému velkému Freudovu textu s naší tematikou, ke stati *Pudy a jejich osudy* (též 1915), zejména k jejich druhé části, věnované ambivalenci citu (lásky a nenávisťi) vůči jednomu a témuž objektu (člověku, osobě). Zde, v *Poznámkách*, má exemplární význam (řekli bychom, význam v existenciálním smyslu slova) smrt milované osoby, kde se realizují obě citové polohy. Současně už text předznamenává pozdější členění pudů na *erós* čili pudy života (ty spočívají ve spojování se s někým) vs. pudy smrti, a současně problematiku jejich přechodů a směsí.

Proč válka? (SP 16, s. 15–26) částečně dál potvrzuje spásnou, ale omezenou roli intelektu a probírá otázku zvnitřnění agresivity, rozpadající se na několik stránek: agresivitu nejde odstranit; když se obrátí jen dovnitř jako svědomí, je to nezdravé a naopak vybití ven úlevné; u pacifismu dochází ke zvnitřnění, kdy vadí už i *estetické* ponížení (nejen *etický* nesouhlas s krutostí). Tomuto estetickému aspektu jako by Freud přisuzoval i ráz získané *konstituce, organického procesu* (s. 25) a dokonce uvažuje, zda kvůli tomuhle zjemnění neupadne naše sexualita jako u domácích zvířat a nevymřeme – což by vlastně svědčilo o tom, že byla narušena sama pudová ekonomie. Vidíme, jak Freud na rozdíl od Reicha jednak stále ještě udržuje dualitu pudů a jednak kulturu uvažuje v jejím zvnitřnění, ve stále intenzivnějším potlačování pudů jedincem samým.

Tato myšlenka o estetice v tělesné rovině konstituce je velmi zajímavá: v *Pocitu stísněnosti v kultuře* (1930) o tři roky dříve se ještě neobjevuje. *Stísněnost*¹⁴ (SP 14, s. 327–394) probírá totéž, co už první „*Kulturní*“ *morálka* a dál

14 L. Hoškem byl titul původně přeložen jako *Nespokojenost v kultuře* (viz výbor z Freuda *O člověku a kultuře*, 1989).

ostatní stati: za zkulturnění pudů, ať už cestou sublimace, nebo cestou potlačení a v něm zejména tzv. *zabzděním (inhibicí) vzhledem k (pudovému) cíli*, se platí, a sice požitkem, který mizí, ředí se; zkulturnění se děje stále víc jako zvnitřňování, a to ve dvojím smyslu: trestám se já sám svým Nadjá a trestám se nejen za skutečně činy, ale už za myšlenky na ně.

Válka je jevištěm non-erotické agresivity, byť i zde dochází k sexuálním výstřelkům jako znásilňování žen (otázka ostatně je, proč k němu dochází, zda opravdu z přímé sexuální příčiny) – ale Freud se této agresivitě a hlavně jí věnuje i zde v *Stísněnosti*, kde válku neprobírá. Naopak zde na rozdíl od „*Kulturní morálky*“ už téměř nezazní sexualita pre-oidipických pudů (realizovaných jako přípravné fáze koitu nebo samostatně jako infantilní sexualita či jako perverze – viz podrobněji později, při probírání *Třech pojednání*). Sexuální pudy jsou převedeny na pudy života, na erós, který spojuje jedince do stále větších celků, a vlastně se zde jako hlavní otázka řeší problém tohoto narůstajícího a zlomového počtu.

Milostná dvojice se stýká sexuálně, ale milenci milujeme též okruh naší rodiny, milujeme přátele, jež jsme si vybrali, a objekty jejich lásky jako děti a rodiny, a měli bychom milovat i svého (biblického) bližního, onoho cizince, a tedy vlastně nepřítele. Freud se tohoto požadavku milovat nepřítele děsí a klade ho do protikladu k milovat své blízké osoby (ne bližního). Je v tom ovšem velký teoretický rozdíl? – vždyť i vůči nejbližším prožíváme podle Freuda nenávisť, onu slavnou německou **Haßliebe**. A koneckonců se definice pudů života v jejich směřování k větším jednotkám jen kryje s etickým požadavkem milovat nepřítele, a tedy nakonec celé lidstvo.

Určité vysvětlení by mohlo spočívat v následujícím. Freud sexuální touhu de-sexualizoval a vedle pudu použil na libidinózní kontakt osob ještě jiné pojmy, jednak *lásku* (ve smyslu mít druhého, což vyžaduje často též se mu i nějak zavděčit a jeho zas milovat za něco) a jednak *identifikaci* (být s ním nějak totožný). Ale není právě v tom problém? Možná je láska vždy narcistická a asexuální, a když ne, tak zas nebezpečná jinak, pudově, jsouc bez bariér dobra, krásy aj. Podle jedné z Lacanových interpretací *Stísněnosti* se Freud totiž obává onoho doplnění (*milovat bližního*) jako *sebe sama*, ani ne tak pouhého rozšíření na cizince či nepřítele: nejsem snad vůči sobě destruktivní, jak se to ukazuje v celém textu? Neskončila by pak vnucená láska k bližnímu záhadnou katastrofou pro mě nebo pro něj?

Za odpověď na *Stísněnost* opět z pozice freudo-marxismu se považuje kniha Herberta Marcuseho, jednoho z nejvýznamnějších představitelů tzv. kritické teorie či Frankfurtské školy, *Eros and civilization* (1955). Mimořádně inteligentní autor kritizuje své soupeřníky v antropologickém či sociologickém, civilizačním či politickém umístování psychoanalýzy: „kulturní“ neo-freudisty (revizionisty) Fromma, Horneyovou a Sullivana. Revizionisty

hlavně v tom, že zlikvidovali v učení zakladatele jak pudy života (sexualitu), tak pudy smrti, a to ve prospěch *de facto* náboženské (sekularizované) ideologie. Marcuse je naproti tomu zastáncem Freudovy „biologičnosti“, pod níž jako nálepkou se prý skrývá podstatný sociologický criticismus. Autor tedy Freuda nevyvrací, ale jen opakovaně doplňuje z marxistického hlediska: to, co se Freudovi jeví jako univerzální, je ve skutečnosti jen znovu a znovu parciální, historické. Alienaci (odcizení) v represi se někdo (privilegovaná třída) může vyhnout; vedle běžné represe existuje ještě ta navíc (*surplus*); vedle represivní sublimace (autor pod sublimací chápe veškerou de-sexualizaci, Freud jen jeden její druh) by mohla, měla existovat i nějaká ta non-represivní. Druhým momentem marxismu je zapojení produkce a individuální práce, mezi níž a pudy by mělo dojít k přechodu: odcizená práce by se měla stát neodcizeným libidinózním výtvořem.

Marcuse ve své *Political Preface* z roku 1966 k *Erótovi a civilizaci* ani nijak přehnaně nadšeně neuvítal hnutí *hippies*, které by bylo mohlo potvrzovat jeho teorii. Je to podivné: ne vždy se v dějinách dostalo filozofii podobného sociálního zadostiučnění! Filozof zde sice protest mládeže vítá, avšak vnímá ho jako infantilní.¹⁵ Možná proto, že mládežnické „Make love, not war!“ je spíš primitivně reichovské než marcusovské. Politický posun, ať se demonstruje třeba jen v termínech sexuálních vs. agresivních pudů, nelze vysvětlovat v takové omezené výbavě, bez zapojení dalších psychoanalytických pojmů, a sice řádu instancí a identifikace.

Mimo oblast psychoanalýzy našla teorie potlačení pudů a jejich zjemňování zásadní ohlas v dílech antropologických a historických, jako u Norberta Eliase (např. 1939), kde ovšem slouží jako pouhý důvod civilizování, aniž by autor přitom jakkoli vstupoval do freudovské „metapsychologie“.

Ačkoli má *pud* tento (až příliš?) široký rejstřík konotací, využívá sociální věda, včetně psychologie, z psychoanalýzy mnohem raději úplně jiný pojem, a sice **identifikaci**. Primární identifikace jsou ty s rodiči a vystřídají je ty sekundární s učiteli nebo s vrstevnickými vzory; k oblíbeným příkladům se může dát znaménko plus, k odmítaným, k těm jakýmsi kontra-identifikacím („Takový bych rozhodně být nechtěl!“) minus; dokonce lze identifikaci erotizovat, a pak je to cosi jako láska, nebo držet sexuálně neutrální, a pak je to cosi jako přátelství; když se bojím naplnění, najdu si jako idol raději nedostupnou zpěvačku nebo hereckou hvězdu; změna identifikace je téměř změna osobnosti, přičemž někdy může být prožívána jako zrada a současně jako osvobozující des-alienace... S touto poměrně jednoduchou konceptuální

15 Na druhé straně není jasné, zda právě infantilnost, pre-oidipskost není tím hlavním kritickým příspěvkem pudů a jejich teorie k teorii společenské represe.

výbavou lze popsat celý vývoj a zvraty v něm – identifikace je zde operátorem identity. Tak je tomu v psychologii i mimo ni: stačí si třeba prolistovat druhou polovinu slavné *Sociální konstrukce reality* Bergera a Luckmanna (česky 1999).

Kognitivnost čistého vztahování se, zdánlivá netělesnost¹⁶ identifikace se také nějak hodí.

Přitom se ale nebere v potaz, že už u Freuda (ve stati *Davová psychologie a analýza Já*) existuje identifikací několik, např. i ta se symptomem druhého člověka (např. se dívce udělá v zakouřené místnosti špatné místo její těhotné kamarádky), od níž by vedla cesta k tzv. přání a od něj k pudu, kde na objektu, pokud není přeceněn, až tak moc nezáleží (spíš na jeho vybraném rysu) – ale aplikace identifikace v sociální vědě se zde raději drží objektu jako osoby, nějakého zceleného ideálu (viz výše též poznámku o učiteli-mistrovi nebo Marcuseho kritiku „totální osobnosti“ u neo-freudistů).

Inspirovaná reklama je v tomto ohledu podnětější. Běžela kdysi jedna, jež mi už po letech možná rotuje v mysli trochu zkresleně.

Na eskalátoru se natrásá stylově nastrojený teenager s lahví asi Sprite, než upadne a zajíždějící schody ho oškubou o módní atributy, o čepičku, kapuci na bundě, bundu... Láhev ale přežije a září přes obrazovku: „Zapomeň na image! Následuj instinkt!“ Nebo to se smíchem křičí parta starších, asistující této kastraci?

Co je to image? To je ona představa, do níž se adept na členství projikoval, chtěje být jako staří členové, jeho ideál; ti mu ale tuto identifikaci odmítli s poukazem, že má jít sám k sobě, ke svému pudu, najít si ho! Nejde o žádnou fyziologickou žízeň, ale o volbu, o více či méně erotickou preferenci.¹⁷

NĚKOLIK SLOVNÍKOVÝCH SOUVISLOSTÍ

Laplanche a Pontalis definují pud (*la pulsion*, **Trieb**, *instinct* nebo *drive*) na vstupu, před vlastním rozvedeným heslem, následovně: „*Dynamický proces spočívající v nutkání (náboj energie, faktor motricity), které způsobuje, že organismus směřuje k cíli. Podle Freuda má pud zdroj v tělesné excitaci (stav*

16 Přitom „stáhnout si“ někoho do mysli je také výdej energie, je to práce.

17 Reklama vychytrale sugeruje, že Sprite je opakem konformistického atributu, i když je stejně populární, „in“ či „cool“ jako čepice, bunda s kapucí apod. Sdělení je vtipnější než plochá rada ke koupi značky cigaret „Tvoje Petra, tvoje parta!“. Lze asociovat, že obrys láhve by jako „přízrak“ („sprite“ česky) mohl připomínat onu mateřskou Věc (**das Ding**) neopakovatelné chuti, to pudové východisko, po němž teprve přišly další objekty, objekty přání řadě v dalších signifikantech života (lacanovsky vzletně řečeno).